

Афіни, отже, й досі не зруйновані?

Відполірований вітрами диск осіннього сонця закатився за горизонт і щез, поглинутий Понтом. Від погаслого дня залишилася лише тонка зеленава лінія, проведена там, де море зустрічалось з небом, але й вона невдовзі розтала у сутінках кольору стиглої сливи, що провіщали наближення Нікс, богині ночі.

Море було спокійним. Просмолене корабельне дерево поскрипувало. Невелике торгове судно здавалося іграшковим посеред безмежжя води. Попутний вітер надимав широке вітрило, допомагаючи кораблеві ковзати поверхнею чорних, немов крило ворона, блискучих, немов обсидіан, хвиль. Капітан, сорокалітній євбець із простим селянським обличчям і косим шрамом на вилиці, сплюнув у темряву за кормою¹. Він нахилився над молодим афінянином, ефебом другого року навчання, який дрімав, обійнявши повну дешевого гераклеїського вина амфору, і поклав свою важку руку йому на плече.

— Начальнику!

Ефеб здригнувся й спросоння окинув поглядом палубу.

— Що таке?..

— Берег, — лаконічно пояснив капітан.

Афінянин видихнув із полегшенням — це було його перше справжнє плавання, і він з нетерпінням чекав, коли це нав'язливе жахіття нарешті закінчиться². Він підвівся. Попереду, на згаслому горизонті, йому вдалося розгледіти бліду смужку суші. Отже, капітан не збрехав, справді берег!

¹ Шрам йому залишили біля Сиботських островів коринтяни (*тут і далі прим. автора*).

² Мене завжди дивувало те, з яким острахом і недовірою греки ставляться до моря. Воно — джерело їхнього процвітання (особливо це стосується Афіні). Воно дало їм так багато, проте залишилося для них чимось чужим і ворожим.

Призначений кухарем ілот-утікач сидів під щоглою й ліниво перебирав струни ліри, награвачи простенький мессенський мотив. Свинцеві кільця на полотняному вітрилі, бронзовий казан із залишками вечері, засмагли спина веслярів — усе поблискувало у мінливому світлі закріплених на щоглі смолоскипів. У той час як у небі вже з'являлися перші зірки.

Капітан перекинув флягу з тим самим гераклейським вином, та передав її хлопцеві. Зробивши ковток, той пригадав слова свого вчителя, Левкіппа. Насправді зірки, говорив той коли вони удвох гуляли берегом Егіни, — це велетенські розжарені камені, що висять на неймовірній віддалі від земної поверхні, серед безмежжя порожнього простору. До них так далеко, що вони здаються цятками. Хоча, може бути, що вони перевершують своїми розмірами навіть гору Олімп.

Хлопець сумував за вчителем. Чому мати обрала йому в наставники саме Левкіппа? Загадка. Серед афінської вченої братії він здобув славу дивака й безбожника (йому пророкували долю Анаксагора); навіть його власні учні до кінця не розуміли і не приймали його чудернацьких ідей. До прикладу, Левкіпп дотримувався думки, що все суще складається з найпростіших «зерен», неподільних і нескінченних. Що ці «зерна» є часточками однієї універсальної речовини, яка сама по собі не має жодних властивостей, натомість їхні поєднання та розташування у просторі утворюють усі відомі нам речі, як і, зрештою, нас самих. Усміхнувшись, хлопець подумав, що якщо це справді так, тоді виходить, що він зроблений із того ж, із чого зроблене море, небо, зірки та кисле дешеве пійло на денці фляги, яке вони з евбейцем цмулили нерозведеним, як послідуці варвари¹.

— Скільки нам іще? — поцікавився він у капітана.

Той покрутив головою, оцінюючи напрямок та швидкість вітру.

— Ще трохи.

Ілот відклав ліру та зник у трюмі. Земля наближалася. Кручі нависали над кораблем, голі, мертвотно-бліді, наче привиди прадавніх титанів. Хвилі розбивалися об їхні підніжжя, розсипаючись хмарами білої піни.

При вході до лиману стояла сторожова вежа. У бронзовій чаші на її вершині горіло сигнальне вогнище, навколо якого походжа-

¹ У нього збереглася ця огидна звичка пити вино не розбавленим, коли він був у кепському гуморі.

ли вартові зі списками в руках. Коли ланцюги опустили і корабель увійшов до гавані, перед хлопцевими очима відкрилася панорама Ольвії Понтійської. Місто було невеликим (принаймні порівняно з Афінами); одно-, зрідка двоповерхові кам'яниці тіснилися вздовж вузьких вуличок. На набережній горів ланцюжок смолоскипів, освітлюючи два десятки статуй, встановлених за кошт можних містян. Дрібні рибальські човни погойдувалися на воді. Більші судна стояли на якорі навпроти портової адміністрації. Біля підніжжя скелястого кряжу у схил врізалася мармурова чаша театру.

— Ну все, приїхали! — ствердив капітан.

Корабель причалив. Весело сміючись, веслярі підвелися з лав. Ілот повернувся з трюму і, пововтузившись, скинув у воду важкий кам'яний якір.

Ефіб зняв із шиї ключа, що висів на шкіряному ремінці, та відімкнув скриню, намертво прибиту до палуби поруч із місцем стернового. В середині була проста полотняна торба з його пожитками.

— Ну що, начальнику, вирішуй свої справи, та не барися! Назад відпливаємо за три дні, на світанку, — нагадав капітан, у чиему погляді вгадувалося передчуття веселої ночі з музикою, вином та портовими дівчатами. — Наш корабель відпливає останнім. Не встигнеш, всю зиму тут перебунеш.

Хлопець кивнув. Дорога назад — це було останнє, про що йому хотілося зараз думати... За час шестиденного плавання з двома короткими зупинками, у Гераклеї та на острові Ахілла (ночувати на острові — погана прикмета, тож вони спали на пришвартованому до берега кораблі), море провело його крізь усі можливі стадії нудоти.

На березі його вже чекав невеликий гурт, який очолював старий сивобородий чоловік з пронизливо-синіми очима та гострим прямим носом, у хутряній накидці поверх довгого льняного хітона. Спираючись обома руками на важку різьблену патерицю та схиливши набік голову, він наче прислухався до того, що нашіптували море й вітер.

Молодий раб по праву руку від господаря тримав смолоскипа. Решта були носіями. Вони заходилися розвантажувати корабель.

Афінянин зупинився перед старим і вклонився.

— Я Арістей, син Філомаха. — Він відчув, як незвично тверда земля хитається під ногами.

Старий зацікавлено вивчав поглядом його обличчя. Він не очікував, що Філомахів спадкоємець виявиться настільки юним.

— Фідон, управитель фермами, — його тон був сухим, але приязним. — Філомах був хорошим чоловіком. Достойним сином Афін!

Арістееві не сподобалося, що управитель вжив минулий час. Фідон обійняв його за плечі. Не поспішаючи, вони рушили набережною.

— Арістей... Скіфське ім'я, чи не так?

Арістей відповів, що батько так назвав його на знак любові й поваги до цього гостинного краю. Старий замислено кивнув.

— Так. Він любив тут бувати.

З набережної вони звернули на широку безлюдну вулицю. Будинки обабіч стояли темні й мовчазні, з наглухо замкненими дверима та вузькими бійницями вікон. Срібний обол місяця викотився з-за пагорбів, залишив місто примарним неживим сяйвом. Раб зі смолоскипом ішов попереду, освітлюючи шлях.

— *Афіни, отже, й досі не зруйновані?* — жартома процитував Фідон.

— *Мужі там є, стійкіші, ніж твердині всі,* — без запалу відповів Арістей.

— У Спарті могутнє військо, — додав Фідон уже серйозніше. Провінціали завжди боялися спартанців з їхнім культом грубої сили та позірною непідкупністю. — Але ми все одно переможемо. На нашому боці Зевс-громовець і мудра Афіна, його донька!

Управитель підняв патерицю та потряс нею з театральною воювничістю, що зовсім не пасувала його вікові. Арістей промовчав — легко так казати, коли ти за тисячі стадій від найближчого поля бою.

Старий, мабуть, і гадки не мав, як сильно змінилися Афіни за неповні три роки війни. Першим, що впадало в очі, був брак місця. Втікачі з рівнин Аттики заповнили вулиці, площі, портові квартали й підніжжя Акрополя. Вони спали на агорі, поміж Довгих стін, іноді навіть на підлозі храмів, що викликало праведний гнів жерців. Скрізь диміли багаття, на яких готували їжу. Скрізь чувся дитячий плач і невдоволене бурчання старих: за перської навали — і то було легше, погоджувалися вони між собою.

З-за міських укріплень фермери безсило спостерігали, як спартанці нищать їхні поля, гаї олів та виноградники і кляли остан-

німи словами Періклову обережну політику. Сподівання лише на Клеона, з тупою впевненістю повторювали вони. Лише на Клеона.

Прибічники цього дешевого демагога вимагали обкласти аристократію додатковим військовим податком, спорядити на отримані гроші армію найманців та швидко розбити спартанців. Знекровлена поміркована фракція розуміла, що це маячня, але була не в тому становищі, щоб рішуче протестувати, і просто вичікувала. Мало хто говорив про це вголос, проте питання витало в повітрі: а що коли війну вже програно?..

Й без того катастрофічне становище лише погіршилося з приходом чуми. Ця страшна пошесть вбивала тихо й безжалісно, не роблячи різниці між багатими й бідними, сильними і слабкими, рабами й господарями. Вона спопеляла зсередини, висмоктувала з тіла всі соки, залишаючи від людини саму лише порожню оболонку. Хворі марніли за лічені дні.

Їх зморював жар. Шкіра вкривалася плямами, очі западали, обличчя ставало землисто-сірим, майже прозорим. Постійно нудило. У рідких випорожненнях була кров. Плями на шкірі перетворювалися на виразки. Недужі страждали від безсоння. Вони марили, перестаючи впізнавати найближчих.

Але найгірше — запах... Від тих, кого торкнулася пошесть, починало смердіти так, неначе вони вже померли й повільно розкладалися зсередини.

Кожен ранок у місті починався однаково, з похоронних процесій. Під зойки плакальниць і скімлення чайок трупи везли до Пірея, де спалювали просто на березі (часом це супроводжувалося сварками й бійками за дрова, які гендлярі продавали втридорога), або до Керамікоса, де скидали у поспіхом вириті загальні могили. Все частіше їх ніхто не хотів закопувати. Трупи чорніли й розбухали на сонці — хвороба була такою страшною, що ними гидували навіть собаки і птахи-падальники.

Одні казали, ніби чуму привезли купці зі Сходу. Ніби все це підлаштували перси, щоб помститися за Марафон та Саламін. Інші заперечували, мовляв, пошесть прийшла зовсім не з Персії, а з Єгипту, а туди з Ефіопії. Ще інші пригадували, що колись провістив оракул у Дельфах: прийде війна проти дорійців, а разом із нею чума. Відвідувачі таверн шепотілися, вказуючи на те, що моровиця не торкнулася Лакедемону, а отже, це кара богів, зокрема Аполлона, що став на бік спартанців. Проте всі погоджувалися в

тому, що принаймні частково вина лежить на Періклові: якби за міськими мурами не скупчилося все населення Аттики, стрімкого поширення хвороби вдалося б уникнути.

Варто зазначити, що Перікл заплатив за свої помилки дорогу ціну — спочатку чума забрала його синів, а потім і його самого. Арістей піднявся на борт корабля у Піреї прохолодного туманного ранку через кілька днів після похорону найславетнішого з афінян. На причалі зібралось кількадесят воїнів, яких відправляли для підсилення спостережних постів на поближніх островах. Від них відгонило цибулею та вином. Вони брязкали щитами, шоломами, кнемідами, голосно реготали, обмінювалися непристойними жартами і — Арістей зрозумів це, спостерігши кілька випадкових поглядів, — потай тішились нагоді бодай ненадовго втекти з цього колись такого світлого, такого живого міста, мури якого перетворилися на кам'яний зашморг...

Тут, під зоряним північним небом, цей випадковий спогад здався хлопцеві чужим і далеким. Тут не було ні війни, ні чуми, ні безсоромної брехні демагогів на Пніксі. Тут ніщо не збивало життя з його розміреного ритму. Нерівна кам'яна бруківка бігла вгору. Важкий білий місяць висів в оточенні сонму зірок.

Вони з управителем подолали довгий підйом і вийшли на затишну провінційну агору, обрамлену колонадою, рядом старих платанів та кам'яних лав. Над чашею громадського водограу тріумфально завмер із піднятим у руці жезлом бронзовий Гермес, вісник богів та покровитель подорожніх. Крізь крони дерев пробивалося світло. Люди зібралися при вході до святилища на краю теменоса. У бронзових кільцях по обидва боки від оббитих міддю дверей потріскували смолоскипи, ширячи навколо запах хвойної смоли. Фронтон будівлі був оздоблений кам'яним рельєфом, що зображав жінку в короні, з тимпаном у руці, до якої ластилися двоє молодих левів. Світло тремтіло на кам'яних складках її одягу, на її азіатських вилицях, у гірському кришталі її ледь розкосих очей.

Кілька чоловіків у наговпі обернулися, і Арістей побачив рудобороді, зовсім не грецькі обличчя.

— Храм Кібели, — пояснив Фідон.

— Я думав, скіфи поклоняються іншим богам.

Колись Левкіпп розповідав Арістееві про життя Анахарсіса Скіфа, одного з легендарних Семи мудреців. Свого часу він від-

відав Афіни, де заговаришував із Солоном. Але скіфи не любили запозичувати чужі звичаї. Коли Анахарсіс повернувся додому і вирішив таємно справити в лісі обряд на честь Кібели, до культу якої прилучився на Геллеспонті, його побачив випадковий мисливець і доповів про це цареві. Той розгнівався, узяв лук та власноручно пустив мудрецеві стрілу в серце.

— Так. Спочатку Кібелу вшановували лише фригійські переселенці, — Фідон сторожко озирнувся. — Пізніше місцеві почали брати з них приклад. Ходімо, стає холодно...

Вам тут сподобається

Дім управителя був у Верхньому місті. Фідон непогано заробляв, працюючи на Арістееву родину. І батько, і мати давно підозрювали, що він нечистий на руку, але тямущі люди на Півночі на вагу золота, тому з Афін дивилися крізь пальці на фінансові махінації управителя, сприймаючи їх як необхідну статтю витрат.

Раб зі смолоскипом відчинив двері.

— Прошу! Прошу до господи! — Фідон вклонився та запросив Арістея увійти першим.

Хлопець переступив поріг. Підлога передпокою була викладена рожевою морською галькою. Кілька дверей праворуч, кілька ліворуч, із кожного з яких падав прямокутник світла. Далі внутрішній дворик з невеликим вівтарем та крутими дерев'яними сходами.

— Сюди! Будь ласка! Ванна, вечеря — все вже чекає. Ірено!

З'явилася невисока широкоплеча служниця.

— Проведи гостя до ванни.

Вона відгорнула завісу й повела Арістея бічним коридором, тісним, погано освітленим. Приміщення, до якого вони потрапили, було багато оздоблене навіть за афінськими мірками: блакитні мозаїки на підлозі та стінах, майстерно розписана стеля. Ванна, вирізана з цільного шматка зеленого мармуру. Великий мідний казан грівся на вогні.

— Роздягайтеся, — сказала служниця.

Арістей роздягнувся і заліз у ванну. Ірена зачерпнула дерев'яним ковшем води з казана та вилила її хлопцеві на плечі.

Його шкіра взялася сиротами. Заплющивши очі, він відчув, як втома, накопичена в тілі за довгі дні подорожі, змивається разом із